

АКСІОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ ВИБОРУ В УМОВАХ ЕКСПАНСІЇ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ

6. Смолюк І.О. *Розвиток педагогічних технологій у вищих закладах освіти України (теорія і практика). Автореф. дис. на здобут. вчен. ступ. докт. пед. наук.* – К., Ін-т педагогіки АПН України, 1999. – 35 с.

7. Чугуєнко М. *Україна, яка шокує.* – Харків: “Клуб сімейного дозвілля”, 2005. – 351 с.

8. Шкіль М.І. *Майбутн ім учителям – високу кваліфікацію /Радянська школа.* – 1976. – №2. – С. 28 – 29.

Анна Отіна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціології і політології
Віра Єшина, кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології і політології
Донецького національного технічного університету

АКСІОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ ВИБОРУ В УМОВАХ ЕКСПАНСІЇ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ

У статті аналізується особливий тип існування масової культури через експансію стереотипно інтерпретованої квазікультурної продукції, яка має на меті усереднення соціокультурних показників суспільної та індивідуальної свідомості. Це досягається завдяки продукуванню особливих експресивних засобів, які здатні руйнувати соціальні механізми елітарної культури.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство виявляє у собі складний простір взаємодії культурних напластувань, що визначаються термінами “елітарне”, “масове”, “народне”. Вони породжують власні, зумовлені особистими цілями, засоби виробництва й оновлення, принципи функціонування творців та їх культурної продукції у повсякденному (“життєвому”) світі, у зіп’якненні з соціально-політичною реальністю і саме так знаходять свою мову, свої символи та знаки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процесу взаємодій елітарної та масової культур присвячені твори відомих культурологів ХХ ст., іспанця Х. Ортега-і-Гассета [1] і голландського мислителя Й. Хайзінги [2], які аналізують антагоністичне протистояння еліти та маси, елітарної та масової складових культури суспільства. Усвідомлення актуальності даної проблематики спонукало багатьох сучасних авторів, таких, як М. Веллер, Ю. Лотман, М. Черняк, А. Флер та ін., продовжувати дослідження у цьому напрямку.

Метою статті є виявлення взаємозв’язку експансивного спрямування масової культури та особливого типу її семіотичної експресивності, що відповідним чином пов’язано з притаманними цій культурі способами формування масової свідомості. Згідно з поставленим завданням, найбільш прийнятним може вважатися саме те розуміння елітарної та масової культури, яке запропонував Х. Ортега-і-Гассет, хоча воно відрізняється від сучасного тлумачення цих понять.

Виклад основного матеріалу. Слід навести приклади такого визначення масової культури, які

поширені зараз у науковій літературі (мовою оригіналу). “Массовая культура – понятие, охватывающее многообразные и разнородные явления культуры ХХ в., получившие распространение в связи с научно-технической революцией. Постоянным обновлением коммуникативных и репродуктивных систем (массовая пресса и книгоиздание, аудио- и видеозапись, радио и телевидение, ксерография, телекс и телефакс, спутниковая связь, компьютерная технология), глобальным характером информационного обмена” [3]. Вочевидь, у такому сенсі масова культура – це лише надзвичайна, порівняно з іншими часами, у своїй поширеності і динамічності система розповсюдження, так би мовити, анонімних “явищ культури”. Аксиологічна нейтральність трактування масової культури поєднується з логічним акцентом на формі та засобах культурної трансляції.

Значно ширший підхід, з посиланням на соціальну природу і суспільні функції масової культури, знаходимо в іншому визначенні (мовою оригіналу). “Массовая культура – специфическое межсословное и интернациональное явление культуры ХХ в., отражающее радикальные изменения в социальной стратификации сообществ второй половины нашего столетия, новые технические возможности по трансляции культуры, существенную деградацию регулятивных возможностей обыденной культуры традиционного типа, новый инструментарий по социализации и инкультурации личности, а также социального управления ею, новый уровень

АКСІОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ ВИБОРУ В УМОВАХ ЕКСПАНСІЇ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ

стандартизації культурних образців і предпочтений, но – более всего – начавшуюся трансформацию (возможно, деградацию) культуры национального типа в специфическую транснациональную мультикультурность, последствия которой еще не ясны и плохо предсказуемы” [4].

Зіставлення наведених визначень з думками Х. Ортеги-і-Гассета дозволяє зрозуміти еволюцію уявлень і стосовно об’єктивних чинників масової культури (від акценту на ролі поширення загальної освіти, згідно з концепцією Ортеги, до вказівки на безмежні можливості розгалужених засобів масової інформації), і відносно філософсько-культурологічних (аксіологічних) аспектів проблеми.

Услід за іспанським мислителем, ми вважаємо, що масова культура насамперед експансивна. Це її глибоко суттєва характеристика на відміну від констатації кількісних показників культурної продукції і трансляції. Важливим є те, що в цій експансивності, безумовно, криється імпульс до знищення глибинних основ культури, агресивність щодо елітарної культури. Масова культура існує за рахунок витіснення або підміни культури елітарної.

Зробити це можна не інакше, як вихованням “людини-маси”, протилежним за своєю суттю просвітництву; на свідомість впливає велика кількість стереотипів різного змісту (чи то псевдонаукових, художніх, політичних), мозаїка відомостей, інформативний калейдоскоп. Масова культура потребує постійно реклами, тиражування, зростання динаміки продукування, а у змістовому плані – повторюваності сюжетів, ідей, образів, характерів. Звісно, масова культура розрахована на покупця – а саме на широкого покупця, налаштованого на споживання розрекламованого товару. Усереднення свідомості людства стає, таким чином, заставою успішного товарообороту “препарованої”, квазікультурної продукції. Виникає велика небезпека розмивання критеріїв культурного відбору, втрати відчуття унікальності культурного зразка.

Елітарній культурі притаманна якість прогнозування, пафос пророцтва. Нагадаємо, як письменники і філософи Ф. Кафка, Є. Замятін, Ж.-П. Сартр, М. Гайдеггер, А. Камю, Дж. Оруелл, О. Хакслі попереджали у своїх творах про небезпеку нівелювання свідомості, втрати індивідуальності суб’єктивного погляду. Усвідомлення особистої суб’єктивності допомагає людині відділити “себе” та “іншого”, відчуття об’єктивності буття і стати спроможним до єднання зі світом природним та соціальним.

Тим не менш, масова культура – то Янус з

двома обличчями. Темний, загрозливий аспект нівелювання свідомості може ховатися за гармонізуючим, нормалізаторським трендом масової культури (іноді таку особливість масової культури використовує висока культура у так званій стратегії “подвійного кодування”). Так, зразки масової культури нерідко демонструють інтенцію до досконалості, нарощування естетичного рівня як форми, так і змісту, а також до свідомої морально-ціннісної позиції (наприклад, у творах Дж. Толкієна, К. Льюїса). Таку тенденцію, на наш погляд, треба сприймати як обнадійливий момент у загальнокультурному процесі.

Феномен масової культури, її експресивні особливості, можна розглядати у зв’язку з категорією цивілізації. Як відомо, ще на початку ХХ ст. М. Бердяєв, порівнюючи культуру і цивілізацію, вказував на сакральний, символічний, аристократичний характер першої та демократичний, прагматичний – другої. Філософ прийшов до висновку про несумісність культури та революції. Спираючись на ці тези, можна визнати, що елітарна культура належить до сфери культури, а масова – то приналежність цивілізації. Революційні зміни у суспільстві, як відомо, експансивні за своєю природою, сутністю та цілеспрямованістю. Вони супроводжуються зломом існуючої системи цінностей та створенням нової шляхом виробництва нового семіотичного простору, власної мови. Дійсно, фрагменти цієї мови покликані не тільки нести в собі часточки нового революційного змісту, але й мають бути зрозумілими якомога більшій кількості людей, розрахованими на сприйняття масами (згадаймо класичну тезу про те, що ідея, сприйнята масами, стає матеріальною силою). Емоційна насиченість слів, надання їм узагальнено символічного значення, ритмічна організація суспільного мовлення, з акцентованими повторами та інтонаціями, використання символіки кольорів – це лише невеличкі приклади засобів емоційного, сенсорного, інтелектуального впливу творця масового дійства на людину-масу.

Мова ж елітарної культури не експансивна, оскільки вона є, по-перше, підкреслено індивідуальна і звернена до індивідуальності, а по-друге, розрахована на творчий діалог, на тривале сприйняття і розуміння, яке не досягається миттєво. Це мова рефлексуючих особистостей, яка потребує культури самопізнання, самоаналізу. Елітарність протистоїть нівелюванню особистості та її мови.

Ще у другій половині XVIII ст в “Дослідженні про походження мови” І.Г. Гердер висловив думку,

АКСІОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ ВИБОРУ В УМОВАХ ЕКСПАНСІЇ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ

що мова як творіння людського розуму, є лакмусовим папірцем, який засвідчує рівень культури народу. Саме в статтях про Шекспіра та Оссіана він напрацьовує основу нового ставлення до народної поезії як прояву духу народу, розкриття його унікальності. Інакше кажучи, вивчаючи вершинні зразки індивідуальної творчості, за Гердером, можна наблизитися до розуміння таємниці і суті народної (етнічної) культури.

Вивчаючи мову масової культури, в свою чергу, можливо зрозуміти свідомість людини-маси, виявити технології впливу на цю свідомість та вибудувати захисні механізми проти подібного *масованого* впливу. Так, К.-Г. Юнг зробив висновок, що примітивному стану свідомості, схильному до засвоєння масових міфів, властиві знижена інтенсивність розумової роботи, відсутність зосередженості та уваги [5]. Мова масової культури здобуває свою ефективність саме специфічною ієрархічністю засобів знаково-символічного впливу: передусім – ті, що діють на підсвідоме, із закріпленням на цьому рівні психіки, і в подальшому – моментальний, фрагментарний вплив на свідомість з некритичним засвоєнням змісту чи образу. Таким чином, масова культура звернена насамперед до підсвідомого, її завдання – трансляція стереотипів у підсвідомість.

Яскраві приклади дієвості масових технологій надає драматична історія ХХ ст. Війни та революції сколихнули всі стани і страти, викликали виснажливе прискорення ритму соціального розвитку. Суспільство споживання виникло у відповідь на технологічний переворот у виробництві. Аби задовольнити гігантське зростання потреб мільярдів та заробити на цьому, недостатньо лише матеріальної частини. Потрібна, так би мовити, модифікована символічна продукція масового споживання у відповідній художній чи політичній обгортці. Класичну розробку системи впливу на масову свідомість знаходимо у найбільш відомих ідеологіях ХХ ст., у націонал-соціалізмі, комунізмі та націоналізмі. Тут немає дрібниць, усе працює на результат. Любов до парадів, масових театралізованих дійств, міфологізація історії, воєнізація дитячих розваг, форми вітання з повсякчасним згадуванням імені живого “бога” (фюрера, партії) та експресивними ритуальними жестами, наелектризовані партійні зібрання, – а також ідеологізація роботи закладів культури, ЗМІ, а також пошуки ворогів серед своїх і чужих. Обов’язково з’являються так звані вожді, “сильні” особистості, яким **надається** харизматичність завдяки роботі усієї системи масової культури. Звісно, у тоталітарному суспільстві ефективність

впливу на маси вкрай велика, але й у демократичному чи ліберальному середовищі, у перехідних станах розвитку соціуму, як показує життя, немає перешкод для розгортання і розростання таких систем, тоді як потреба в них існує.

Масова культура принадлива саме тим, що вона суттєво спрощує (піддає технологізації) основні соціокультурні завдання, насамперед знімаючи ситуацію вибору. Людині пропонуються готові відповіді, шаблонні варіанти, де робота критичного мислення не передбачена. Наслідки такої відмови від свідомого культурного вибору небезпечні для особистості. Якщо вести мову про естетичну свідомість, то слід зазначити занепад (несформованість) індивідуального смаку, атрофію спроможності естетичної оцінки, викривлення принципів художнього сприйняття, а через це виникає деформація світосприйняття.

Висновок. Отже, масова культура несе з собою феномен сурогатних норм. На відміну від звичаїв, обрядів як невід’ємної частини народної культури, сурогатна норма тільки імітує правдиве культурне правило: в ній є лише подібність форми без змісту, або дуже спрощений зміст. Нормативність масової культури побудована саме на кількісній основі, на її продуктивності: актуальність ототожнюється з модністю, модність стає ознакою актуальності. Споживай, бо інакше ти випадаєш із сучасності! Масова культура унормовує саме споживчий тип буття людини, де, зрештою, зникає аксіологічний аспект культурного вибору. Але світова думка, зокрема релігійна етика або екзистенціальна філософія, підкреслює, що людина дійсно існує саме у ситуації вибору. Відмова від особистої позиції свідомого вибору є шлях до втрати власне людського в людині.

1. Ортега-и-Гассет Х. *Дегуманізація мистецтва* // *Самосознание европейской культуры XX века.* – М.: Изд-во политической литературы, 1991. – С. 230 – 264.

2. Хейзинга Й. *Homo ludens. Опыт исследования игрового элемента в культуре* / *Самосознание европейской культуры.* – С. 69 – 92.

3. ФЭС. – М.: *Советская энциклопедия*, 1989. – 815 с.

4. Флиер А.Я. *Культурология для культурологов.* – М.: Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – 492 с.

5. Юнг К.Г. *К пониманию психологии архетипа младенца* // *Самосознание европейской культуры XX века.* – С. 99 – 125.